

I POSE OG SEKK? HVORFOR HAR SÅ MANGE VALGT Å KOMBINERE ARBEID OG PENSJON?

Av Espen Steinung Dahl og Anders Mølster Galaasen

Sammendrag

Etter innføringen av fleksibel alderspensjon i 2011, er det mange som har valgt å ta ut pensjon samtidig som de fortsetter i arbeid. Denne artikkelen undersøker hvem som har valgt en slik kombinasjon og hvorfor. Resultatene baserer seg på en spørreundersøkelse blant arbeidstakere i aldersgruppen 62–66 år.

Vi finner at menn og lavt utdannede i større grad har valgt å kombinere arbeid med tidlig alderspensjon enn kvinner og høyt utdannede. Det samme gjelder personer som vurderer sin egen forventede levealder som kortere enn gjennomsnittet. Vi finner ingen sammenheng mellom inntektsnivå og tidlig pensjonsuttak, men personer med gjeld har i større grad enn andre valgt å ta ut tidlig.

Den vanligste begrunnelsen for å ta ut alderspensjon før 67 års alder, samtidig som man fortsetter i arbeid, er ønsket om å nyte godt av pensjonen mens helsa ennå er god. Dette indikerer at nytteverdien av alderspensjon for mange er avhengig av helsa, slik at det kan framstå som rasjonelt å starte uttaket tidlig. Mange verdsetter også valgfriheten som følger med å ta ut pensjonen her og nå, framfor å la den stå. For eksempel kan det se ut til at mange ønsker seg en fleksibilitet mellom forbruk og sparing.

Over 70 prosent mener tidlig uttak er økonomisk lønnsomt for dem. Dette bryter litt med konklusjonene i tidligere økonomiske beregninger, som har vist at flertallet vil få en høyere samlet livsinntekt ved å utsette uttaket. Det kan altså se ut til at mange har et noe kortere perspektiv på lønnsomhet enn det livsløpsperspektivet som økonomiske analyser legger til grunn.

En del synes dermed å godta kostnaden med at pensjonen på sikt blir lavere, i bytte mot en romsligere økonomi som «ung» pensjonist, mens de ennå har god helse.

Innledning

Pensjonsreformen har gjort det mulig for mange å ta ut alderspensjon før fylte 67 år. Beslutningen om uttak av pensjon er dermed i stor grad frikoblet fra valg av tidspunkt for å slutte i arbeid. Pensjonen kan dessuten fritt kombineres med arbeidsinntekt, uten at pensjonen blir avkortet. Dette har åpnet for en ny problemstilling for dagens og morgendagens pensjonister: Når bør jeg ta ut pensjon? Eller nærmere bestemt, for de fleste: Bør jeg ta ut pensjon før jeg slutter å jobbe?

Det finnes ingen fasitsvar på dette spørsmålet, men mange har forsøkt å gi råd om hva folk bør gjøre. Med utgangspunkt i enkeltdeler i regelverket har media slått opp at tidlig uttak av alderspensjon lønner seg økonomisk, blant annet begrunnet med nye skatteregler for pensjonister (se faktaboks).¹ Andre, mer helhetlige økonomiske analyser har kommet fram til at det med dagens rentenivå er få personer som kan ha noe å tjene på å ta ut alderspensjon samtidig som de er i jobb (Lien 2012, Indahl 2012). Disse analysene legger typisk til grunn et livsløpsperspektiv på økonomisk lønnsomhet. Det kan imidlertid tenkes at folks handlinger knyttet til pensjon er påvirket av andre typer resonneringer enn slike langsiktige lønnsomhetsberegninger. For eksempel kan man tenke seg at noen vil prioritere å ha det mer romslig i den nærmeste framtida, på bekostning av økonomien i sine siste leveår. Det kan også være helt andre årsaker til at folk velger å ta ut pensjonen mens de ennå er i jobb.

Tallenes tale viser uansett at det er mange som har valgt å kombinere arbeid og alderspensjon. Ved utgangen av første kvartal 2013 hadde nesten halvparten av de som har muligheten til det, valgt å ta ut pensjon før fylte 67 år. Dette er en utvikling som ikke var ventet før pensjonsreformen. Av de som har tatt ut pensjon har åtte av ti fortsatt i jobb (NAV 2013). For myndighetene er det i utgangspunktet

.....
¹ Se for eksempel artiklene «Pensjonsuttak ved 62 år gir mest» (Aftenposten, 10.1.2011), «Tidliguttak lønner seg» (VG, 10.10.2011), «Skattefradraget som lokker» (Dagbladet, 27.12.2011), og «Rike tar ut tidligpensjon» (Dagsavisen, 28.6.2013).

uproblematisk at mange tar ut pensjon tidlig. Over tid vil de nøytrale uttaksreglene sikre at statens utgifter til alderspensjon vil være lite påvirket av det tidlige pensjonsuttaket.² På den annen side er det ikke nødvendigvis uproblematisk for staten i rollen som rådgiver, i den grad folk velger uttaksalder på mangelfullt informasjonsgrunnlag, og ikke har oversikt over konsekvensene av sine egne valg. Det er uansett av verdi å få mer innsikt i hvilke vurderinger folk gjør når de står overfor denne nye problemstillingen.

Vi har derfor gjennomført en spørreundersøkelse rettet mot personer i aldersgruppa 62–66 år, som på undersøkelsestidspunktet fortsatt var i jobb.³ Vi har spurt de som har tatt ut alderspensjon om hvilke begrunnelser de baserer beslutningen sin på. Tilsvarende er de som ikke har tatt ut alderspensjon spurt om sin beslutning om å vente med uttak. Vi vil i tillegg presentere en analyse av hva som kjennetegner de som har tatt ut pensjon samtidig som de fortsetter i jobb, sammenliknet med de som ikke har gjort det.

Hvem tar ut alderspensjon tidlig?

Sannsynligheten for å ha tatt ut alderspensjon mens man fortsatt står i jobb er større blant menn enn kvinner (tabell 1). Dette kan dels forklares med at menn i gjennomsnitt kan forvente å leve noe kortere enn kvinner. Dermed vil det være mer lønnsomt i snitt for menn å ta ut enn for kvinner. Men også når vi korrigerer for andre forhold, blant annet egenvurdert levealder, finner vi en høyere uttakshyppighet blant menn. Den uforklarte kjønnsforskjellen må dermed skyldes andre forhold enn de vi har korrigert for. Her er det plausibelt å anta at forskjeller i preferanser og holdninger kan spille inn. For eksempel kan det tenkes at menn har en sterkere preferanse enn kvinner for å disponere egen pensjonsinntekt så tidlig som mulig selv.

.....
² Stort omfang av tidlig uttak vil imidlertid gi en forskyvning av pensjonsutgiftene fram i tid, og dermed gi mindre handlingsrom på statsbudsjettet på kort sikt. Dette vil også bidra til at det går lengre tid før pensjonsreformen gir innsparinger på statsbudsjettet.

³ Undersøkelsen er utført av Arbeids- og velferdsdirektoratet på oppdrag fra Arbeidsdepartementet. En fylldigere gjennomgang av resultatene finnes i Galaasen og Dahl (2013).

Pensjonsreformen og fleksibel alderspensjon

- Pensjonsreformen åpnet muligheten for fleksibelt uttak av alderspensjon. Det betyr at de fleste nå har muligheten til å velge uttaksalder selv, fra og med fylte 62 år. Man kan velge ulike uttaksgrader, mellom 20 og 100 prosent.
- Det er et vilkår for uttak av alderspensjon før fylte 67 at pensjonsopptjeningen er tilstrekkelig til at pensjonen du vil få når du fyller 67 tilsvarer minste pensjonsnivå.
- Det er nå mulig fritt å kombinere uttak av alderspensjon med arbeid, uten at pensjonen blir avkortet mot arbeidsinntekten. Pensjonsopptjeningen fortsetter etter man har tatt ut, i den grad man fortsetter å jobbe.
- Uttaksreglene for alderspensjon er nøytrale. Det betyr at samlet pensjon i tiden som pensjonist, under visse forutsetninger, vil bli om lag den samme uansett når man starter uttaket. Derimot vil de årlige utbetalingene påvirkes av når man begynner å ta ut. Jo tidligere man tar ut, desto lavere blir de årlige utbetalingene.
- En urørt pensjonsbeholdning justeres hvert år med lønnsveksten i samfunnet. Fra det øyeblikk man velger å ta ut pensjonen, blir de videre utbetalingene justert med lønnsveksten og deretter fratrukket 0,75 prosent.
- Pensjonsutbetalingene justeres med utgangspunkt i gjennomsnittlig forventet levealder for ens eget årskull ved det tidspunktet en starter uttaket (levealderjustering). Grunnlaget for denne beregningen er historiske data for levealder som strekker seg ti år tilbake i tid.
- I 2011 ble det innført et særskilt skattefradrag for pensjonister, som gjelder mottakere av alderspensjon og AFP. I 2013 utgjør fradraget maksimalt 30 300 kroner per år. Fradraget blir bare redusert som følge av pensjonsinntekt.

Forventet levealder er en essensiell faktor i spørsmålet om når man bør ta ut alderspensjon fra folketrygden. Jo høyere forventet levealder, desto sterkere insentiver for å vente med å ta ut, dersom målet er å oppnå størst mulig samlet utbetaling over livsløpet (Lien 2012). Respondentene i undersøkelsen bekrefter denne hypotesen. De som forventer å leve kortere enn gjennomsnittet har signifikant høyere uttakshyppighet enn andre.⁴

⁴ I kontrast til dette har personer som vurderer sin egen helse som dårlig faktisk lavere uttakshyppighet enn andre. Dette er imidlertid en ganske liten gruppe (81 personer), som kan bestå av enkelte som ikke skulle ha vært med i undersøkelsen, fordi de eksempelvis er i ferd med å søke om eller har fått innvilget uførepensjon etter at vi trakk utvalg fra vårt register.

De med kortest utdanning har i større grad tatt ut tidlig sammenlignet med de med lang utdanning. Denne forskjellen holder seg også når vi korrigerer for andre

Tabell 1. Resultater fra logistisk regresjon. Forskjeller i sannsynlighet for å ha tatt ut alderspensjon etter utvalgte kjennetegn, sammenliknet med referanseperson. Prosentpoeng.

Kjennetegn	Forskjell i uttakssannsynlighet
Alder 62 år	-6
Andre aldre	0
Kvinne	-9
Kort universitetsutdanning	-10
Lang universitetsutdanning	-21
Ett barn	14
Inntekt 2010	0
Gjeld mellom 200 000 og 600 000 kroner	13
Gjeld over 600 000 kroner	14
Betalte formuesskatt	0
Vurdering av egen helse som dårlig	-12
Øvrige kategorier egenvurdert helse	0
Vurderer egen levealder som kortere enn snittet	7
Vurderer egen levealder som vesentlig kortere enn snittet	15
Øvrige kategorier egenvurdert levealder	0
Jobber i privat sektor med rett til AFP	5
Jobber i offentlig sektor	-10
Yrkesgrupper	0
Næringsgrupper	0
Under 30 års pensjonsopptjening i folketrygden	-13
Over 40 års pensjonsopptjening i folketrygden	5

Referansepersonen = Mann 64 år, videregående utdanning, ingen barn, gift, ingen gjeld, middels høy inntekt i 2010, betaler ikke formuesskatt, vurderer egen helse som middels, vurderer egen levealder som middels, jobber i privat sektor uten rett til AFP, innen transport og lagring, har høyskoleyrke og mellom 30 og 39 års pensjonsopptjening i folketrygden. **Referansepersonen har 41 % sannsynlighet for å ha tatt ut alderspensjon.**

Kilde: NAV

Utvalg, data og metode

Populasjonen som dannet grunnlaget for utvalget i undersøkelsen ble avgrenset til bosatte personer i alderen 62–66 år, som fremdeles hadde en aktiv jobbtilknytning, og som verken mottok uførepensjon, gjenlevendepensjon eller avtalefestet pensjon¹ på undersøkelsens starttidspunkt. Personer som ikke hadde tilstrekkelig opptjening til å kunne ta ut pensjon tidlig, ble også definert ut av populasjonen. Dette utgjorde til sammen 90 499 personer. Fra denne populasjonen ble det trukket et tilfeldig, stratifisert utvalg på 6000 personer. Stratifiseringen var basert på alder og hvorvidt en hadde tatt ut pensjon eller ikke. Vi trakk dermed 3000 personer som hadde tatt ut alderspensjon og 3000 personer som ikke hadde tatt ut. Begge gruppene bestod av 600 personer på hvert alderstrinn mellom 62 og 66 år.

Arbeidet med undersøkelsen ble igangsatt i september 2012. Data om populasjonen ble hentet ut fra NAVs registre ved utgangen av oktober 2012. Et spørreskjema med 26 spørsmål ble utviklet i samarbeid med oppdragsgiver, Arbeidsdepartementet. Datainnsamlingen ble gjennomført av analyseselskapet Opinion Perduco, på oppdrag fra NAV. Spørreskjemaet ble sendt ut i november 2012, og undersøkelsen ble avsluttet i løpet av januar 2013. Totalt ble det registrert 3722 svar (3097 postalt og 625 elektronisk). Svarprosenten var dermed 62,3. På grunn av visse utfordringer med å avgrense personkretsen helt presist i forkant, ble vi nødt til å luke ut noen svar i etterkant.² Det endelige nettoutvalget ble dermed på 3370 personer, med en svarprosent på 56,5.

Menn hadde noe høyere svarprosent enn kvinner (forskjell på 1,3 prosentpoeng), mens de som har tatt ut pensjon hadde en høyere svarprosent enn de som ikke har tatt ut pensjon (forskjell på 8,2 prosentpoeng). Ellers var det lite systematisk frafall. En mulig skjevhet vi med våre data ikke har hatt mulighet til å kontrollere for, er seleksjon på tvers av utdanningsnivåer. Det vil si hvorvidt svartilbøyeligheten for personer med et gitt utdanningsnivå er syste-

matisk forskjellig fra personer med et annet utdanningsnivå. Vi får imidlertid en pekepinn ved å sammenlikne våre respondenters utdanningsnivå med tall fra SSB som viser at lavt utdannede trolig er noe underrepresentert og høyt utdannede noe overrepresentert i vår undersøkelse.

Vi har vektet resultatene med hensyn til alder og hvorvidt en hadde tatt ut pensjon eller ikke. På denne måten justeres alle resultater for de skjevhetene som er konstruert i kraft av stratifisering. I tillegg justerer disse vektene for skjevheter som skyldes høyere svarprosent blant de som har tatt ut. Derimot justerer ikke disse vektene for en skjevhet som oppstod etter at utvalget var trukket, nemlig at enkelte i utvalget tok ut pensjon mens undersøkelsen pågikk. Det medførte at vårt utvalg, til tross for vektingen, har fått en noe høyere andel som har tatt ut pensjon sammenliknet med befolkningen som helhet.

I tillegg til opplysninger gitt av respondentene bruker vi data fra NAVs registre. Opplysninger om arbeid er hentet fra Arbeidsgiver- og arbeidstakerregisteret (Aa-registeret), hvor det ble gjort et uttrekk i slutten av oktober 2012. Opplysninger om eventuelle trygdeytelser ble hentet ut ved utgangen av september samme år.

Inntektsvariabelen er samlet pensjonsgivende inntekt for inntektsåret 2010. Vi grupperte inntektsvariabelen i kvintiler (fem jevnstore grupper), beregnet med utgangspunkt i inntektsfordelingen i utvalget.

I analysene av hva som kjennetegner de som har tatt ut alderspensjon har vi brukt logistisk regresjon. Med utgangspunkt i odds-rater har vi beregnet tilstandssannsynligheter. Disse angir sannsynligheten for at referansepersonen, her definert som en person med gitte egenskaper (verdier) på de aktuelle variablene, har tatt ut pensjon. Deretter beregner vi tilsvarende tilstandssannsynligheter for øvrige verdier på de samme variablene. Disse angir da sannsynlighetene for at personen har tatt ut pensjon, gitt at den aktuelle variabelen endrer seg. Vi presenterer forskjeller i tilstandssannsynlighet for de ulike forklaringsvariablene sammenliknet med referansepersonen. Dersom variablene ikke er 5 prosent signifikant forskjellig fra referanseverdien gir vi variabelen verdien 0.

¹ Med unntak av ny AFP, privat sektor.

² For en nærmere beskrivelse av disse utfordringene, se Galaasen og Dahl (2013).

faktorer som personlig økonomi og helse. En mulig forklaring kan være forskjeller i arbeidstilknytning og planer for uttreden fra arbeidslivet. Det er ikke utenkelig at lavt utdannede oftere enn høyt utdannede har jobber som er fysisk tunge eller rutinepregede, og at de av slike grunner ønsker å trappe ned arbeidsinnsatsen tidligere enn høyt utdannede. Dette vil i sin tur øke tilbøyeligheten for å ta ut alderspensjon tidlig.

Det er ansatte i privat sektor med rett til AFP som i størst grad har benyttet seg av muligheten til å kombinere pensjon og lønnsinntekt. Forskjellen kan trolig dels forklares av ulike insentiver. I offentlig sektor er AFP fortsatt en egen tidligpensjonsordning. Dermed vil det være rasjonelt for de som ønsker å slutte i jobb eller som ønsker å redusere stillingen å ta ut AFP. De som ønsker å fortsette i jobb kan

derimot ønske å ta ut alderspensjon fra folketrygden. Incentivene til valg av uttakstidspunkt av alderspensjon er relativt like i privat sektor for de med og uten rett til AFP. Det som skiller vil være størrelsen på utbetalt pensjon. En med rett til AFP vil naturlig nok få høyere pensjon når man inkluderer AFP-tillegget til alderspensjonen. Denne personen vil dermed gå mindre ned i disponibel inntekt den dagen han slutter i jobb. Dette kan gi de med rett til AFP sterkere incentiver til å ta ut alderspensjon før de slutter i jobb, enn de uten rett til AFP.

Som nevnt i innledningen har tidligere beregninger funnet at det å ta ut pensjonen tidlig kun lønner seg økonomisk for få personer, om man legger hele livsinntekten til grunn (Lien 2012 og Indahl 2012).⁵ Disse beregningene viser at det er de med lav eller middels inntekt som i gjennomsnitt har minst å tape på tidlig uttak. De ujusterte tallene i våre analyser viser da også at uttakshyppigheten til en viss grad følger dette mønsteret (se Galaasen og Dahl, 2013, tabell 3.3). Kontrollert for andre forhold finner vi derimot ingen signifikant sammenheng mellom størrelsen på inntekten og uttak av alderspensjon. Det er særlig overraskende at såpass mange i høyinntektsgruppa har tatt ut pensjon mens de fortsatt jobber, da disse vil få toppskatt på nesten hele pensjonen.

Vi finner derimot at gjeld har betydning for valget om å kombinere pensjon og arbeid. Personer med gjeld i størrelsesorden 200 000–600 000 og personer med gjeld på over 600 000 har henholdsvis 13 og 14 prosentpoeng høyere sannsynlighet for å ha tatt ut alderspensjon, sammenliknet med personer som ikke har gjeld. At gjeld har betydning for uttaksbeslutningen bekrefter at den økonomiske situasjonen påvirker valg av uttakstidspunkt selv om forskjeller i inntekt ikke ga signifikant utslag.

Hvilke begrunnelser har folk for å ta ut pensjon tidlig?

Et viktig formål med vår spørreundersøkelse var å fremskaffe innsikt i hvilke motiver folk har for å ta ut alderspensjon fra folketrygden mens de ennå er i jobb. Vi formulerte derfor et antall potensielle begrunnelser som respondentene ble bedt om å vurdere. Spørsmålet var i hvilken grad den enkelte begrunnelse hadde hatt betydning for ens valg om å ta ut, og man kunne velge mellom svaralternativene «ingen betydning», «noe betydning» og «stor betydning». I figur 1 gjengis en oversikt over hvor stor betydning de ulike begrunnelsene ble oppgitt å ha hatt.

Nytte pensjonen mens helse er god

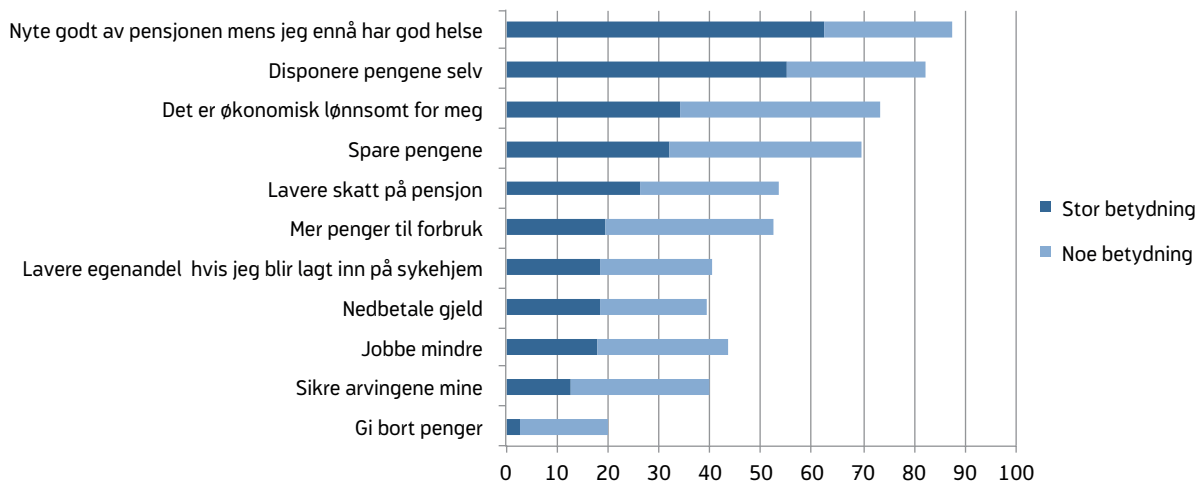
Begrunnelsen som ble tillagt betydning av flest var ønsket om å «nyte godt av pensjonen mens jeg ennå har god helse». Nesten ni av ti mente dette hadde betydning for deres valg om å ta ut, hvorav 62 prosent svarte at det hadde stor betydning. Dette er den eneste begrunnelsen som inneholder ordet «helse». Den kan i så måte karakteriseres som en helserelatert begrunnelse for å ta ut pensjon. Samtidig er det en begrunnelse som også handler om forbruk, jamfør ordlyden «å nyte godt av». Det er trolig kombinasjonen av disse to dimensjonene som gjør denne begrunnelsen så utbredt.

Helse er utvilsomt relevant for når man bør ta ut pensjon. Levealdersjusteringen kan for eksempel gi personer med dårlig helse incentiver til å ta ut tidlig, i den grad de har grunn til å forvente å leve kortere enn gjennomsnittet. Vi fant da også en sterk sammenheng mellom egenvurdert levealder og uttak (jf. tabell 1). Nå har utvalget i denne undersøkelsen riktignok en ganske god helse, ettersom vi kun ser på de som er i arbeid – i en aldersgruppe der mange av de med dårligst helse har blitt uførepensjonister. Det er derfor neppe (bare) en eksplisitt forventning om tidlig bortgang som kommer til uttrykk her. Kanskje er en vel så viktig fortolkning at pensjonens opplevde nytteverdi er påvirket av helse – som for de fleste sannsynligvis vil være bedre i nåtid sammenliknet med framtida. Den generelle usikkerheten knyttet til framtidig helse kan tenkes å lede en del folk til å ta ut pensjonen tidlig – fordi de ønsker å være på den sikre siden.

⁵ Dette gjelder vel å merke spesielt for hvordan den økonomiske situasjonen – dvs. sammenhengen mellom lønnsvekst og rentenivå – har vært de siste to årene.

Figur 1. Begrunnelser for å kombinere alderspensjon med arbeid blant arbeidstakere i alderen 62–66 år, etter hvor stor betydning den enkelte begrunnelsen hadde for valget om å ta ut pensjon. Prosent

Kilde: NAV

Som nevnt inngår det en tydelig intensjon om forbruk i den ovennevnte begrunnelsen, men denne er betinget av ens oppfatning av egen helse. For å fylle ut bildet, tok vi med en begrunnelse som går mer eksplisitt på selve forbruksmotivet: «Jeg ønsker mer penger til forbruk de nærmeste årene». Denne fikk, ikke overraskende, mindre oppslutning, men ble likevel tillagt betydning av om lag halvparten (stor betydning av 20 prosent). Forskjellen mellom disse to begrunnelsene lar seg trolig i stor grad forklare av at den ene altså omfatter helsedimensjonen. I tillegg kan det tenkes at ordlyden har noe å si. Mens ordet «forbruk» kan være heftet med noen litt negative assosiasjoner, er det å «nytte godt av pensjonen» muligens en intensjon som det er lettere å assosiere seg med.

Den detaljerte analysen viser at lavt utdannede er motivert av forbruk når de tar ut oftere enn høyt utdannede (tabell 2, vedlegg). Vi finner ingen tilsvarende sammenheng på tvers av inntektsgrupper. Ikke overraskende er de som har betalt formuesskatt mindre orientert mot forbruk enn de som ikke har betalt formuesskatt. Også levealder har en sammenheng med denne begrunnelsen. Personer som forventer å leve vesentlig lenger enn snitt er klart mindre orientert mot forbruk, mens personer som forventer å leve vesentlig kortere enn snitt er markant mer

opptatt av forbruk, sammenliknet med de som forventer å leve like lenge som gjennomsnittet.

Både spare og bruke

Den nest viktigste begrunnelsen var ønsket om å disponere pengene selv. Denne hadde betydning for drøyt åtte av ti respondenter, og stor betydning for over halvparten. Ønsket om selvstendig disponering kan i prinsippet romme mange av de andre begrunnelsene, og er sånn sett ganske generelt. Samtidig er utvilsomt den valgfriheten og fleksibiliteten som ligger i egendisponering en nøkkel til å forstå hvorfor såpass mange tar ut pensjonen tidlig. Et tegn på dette, er at våre respondenter i snitt har oppgitt at seks av elleve begrunnelser hadde betydning for deres valg. Dette viser at kombinasjonen av ulike muligheter som pensjonsuttaket gir, og frihet til å velge mellom disse, er en vesentlig årsak til at mange har valgt å ta ut.

Om lag sju av ti svarer at intensjonen om å spare pengene hadde betydning for valget om å ta ut pensjon. Hvorvidt det da er snakk om tradisjonell banksparing eller andre sparestrategier er ikke spesifisert. Med dagens rentenivå er imidlertid ikke banksparing en lønnsom strategi for særlig mange om man ser hele livsinntekten under ett (Lien 2012). Men beslutningen om å ta ut er for de færreste styrt av én begrunnelse alene, og ulike begrunnelser må

derfor ses i sammenheng. Om man for eksempel også tok ut pensjonen dels i tilfelle tidlig bortgang, kan strategien om å spare i bank likevel være forståelig. I tillegg kan spareintensjonen være kombinert med andre ønsker, som ikke nødvendigvis er klart rangert i forhold til hverandre. Ønsket om den fleksibilitet kan dermed trekke i retning av uttak, selv om man også er orientert mot sparing.

For å gi et mer nyansert bilde av forholdet mellom begrunnelsene «å nyte godt av pensjonen mens jeg ennå har god helse» og «jeg ønsker å spare pengene», har vi undersøkt mulige kombinasjoner av de to forklaringene. Vi finner da at det er flere (24,4 prosent) som kun vil «nyte» og ikke spare, sammenliknet med andelen som kun vil spare og ikke «nyte» (6,5 prosent). Det er imidlertid klart flest som både vil spare og «nyte» (63,1 prosent). I tillegg til å vise «styrkeforholdet» mellom de to begrunnelsene, underbygger dette inntrykket av at mange ønsker å ha en fleksibilitet mellom forbruk og sparing.

Individuelle perspektiver på lønnsomhet

Litt over 70 prosent ga tilslutning til utsagnet «det er økonomisk lønnsomt for meg» å ta ut. Det kan umiddelbart synes litt overraskende at såpass mange ser ut til å mene at å ta ut tidlig var det økonomisk mest rasjonelle for dem. Dette er et regnestykke som vil avhenge av størrelser man i nåtid ikke kjenner sikkert, så som egen levealder og renteutviklingen. Basert på dagens rentenivå er det imidlertid kun et fåtall som faktisk har grunn til å forvente at tidlig uttak vil lønne seg (Lien 2012, Indahl 2012). Dette gjelder i hovedsak personer med vesentlig kortere levealder enn gjennomsnitt.

Lønnsomhetsbegrepet som da legges til grunn i de økonomiske beregningene, tar hensyn til hele livsinntekten samlet. Det er ikke gitt at folk flest har et så langsiktig perspektiv når de vurderer på hvilket tidspunkt de skal ta ut pensjon fra folketrygden. Snarere tyder våre resultater på at en del har lagt til grunn et mer kortsiktig perspektiv på lønnsomhet – der de vektlegger økonomien i de nærmeste årene sterkere enn livsinntekten. Lønnsomhetsregnskapet kan ellers fortone seg annerledes i den grad en har tilgang til bedre avkastning enn det man kan få i

banken. I slike tilfeller vil det også med dagens rentenivå kunne være lønnsomt å ta ut tidlig. Siden lønnsomhetsspørsmålet avhenger av mange uforutsigbare variabler, er det uansett vanskelig for den enkelte å vite hva som er best. Til syvende og sist må beslutningen fattes på relativt usikker informasjon.

Menn som har tatt ut pensjon er i større grad av den oppfatning at tidlig uttak er økonomisk lønnsomt enn kvinner som har tatt ut (tabell 2, vedlegg). Denne forskjellen reflekterer trolig dels det faktum at menn lever kortere enn kvinner, og derfor i større grad kan ha insentiver til å ta ut tidlig (Lien 2012). Alternativt kan det tenkes at menn i større grad *tror* det vil være lønnsomt, fordi de er mer optimistiske eller har større tro på egen evne til å oppnå lønnsomhet gjennom andre plasseringer enn banksparing. Vi finner som forventet at personer med gjeld og personer som ikke har betalt formuesskatt oftere enn andre mener tidlig uttak er økonomisk lønnsomt (tabell 2, vedlegg).

Mange vektlegger skattehensyn

Siden det norske skattesystemet er progressivt, vil lavere årlige utbetalinger (ved tidlig uttak) i seg selv bli lavere beskattet. I tillegg blir det særskilte skattefradraget for pensjonister (se faktaboks) avkortet mot størrelsen på pensjonsinntekten, slik at høyere årlige utbetalinger gir mindre i fradrag. Samtidig gir tidlig uttak flere år med fradrag. En annen type skattemessig hensyn gjelder toppskatt. Med dagens innslagspunkt på 490 000 kroner, er det mange som vil måtte betale toppskatt av hele eller mesteparten av pensjonen hvis de kombinerer arbeidsinntekt med pensjon. Endelig er også både formuesskatt og skatt på renteinntekter relevant å ta høyde for, i den grad man planlegger å spare hele eller deler av pensjonen. For noen vil altså skattehensyn bidra til å gjøre det mer attraktivt å ta ut, mens for andre vil det kunne bidra til å gjøre det mer fornuftig å vente.

I vår spørreundersøkelse inngår skatt i begrunnelsen «jeg ønsker å oppnå lavere skatt på pensjon». Dette ble tillagt betydning av over halvparten av de som har tatt ut (stor betydning av 27 prosent). Vi kan altså slå fast at skatt er noe mange forholder seg til når de vurderer uttaksalder. Samtidig virker andelen som mener å oppnå skattemessige fordeler ved å ta ut tidlig noe høy.

I vårt utvalg lå medianinntekten i 2010 på 456 000. Det vil si at mange vil måtte betale toppskatt på en eventuell pensjon. I tillegg er det såpass mange som 52 prosent i utvalget som oppgir å ha betalt formuesskatt i 2011. For disse vil pensjonen dermed bidra til økt formuesskatt, i den grad de sparer pengene.

Begrunnelsen om lavere skatt på pensjon er nokså ulikt fordelt på tvers av undergrupper. For eksempel finner vi at lavt utdannede i mye større grad enn høyt utdannede er opptatt av dette (tabell 2, vedlegg). Også på tvers av inntektsgrupper finner vi forskjeller i samme retning, men ikke like store som mellom utdanningsnivåer. Det siste er litt overraskende, da man skulle forvente at forskjellen her primært gikk mellom inntektsgrupper, siden det særskilte skattefradraget primært vil være gunstig for de med lavest inntekt (Lien 2012).

En del tar ut alderspensjon for å trappe ned

For noen er tidlig uttak av alderspensjon motivert av et ønske om å trappe ned arbeidsinnsatsen gradvis. Altså å jobbe mindre og samtidig kompensere for redusert arbeidsinntekt med uttak av pensjon. Begrunnelsen «*jeg ønsker å jobbe mindre*» ble tillagt betydning av litt over 40 prosent (stor betydning av 18 prosent). I undersøkelsen spurte vi i tillegg de som har tatt ut om de reduserte arbeidstiden samtidig som – eller i perioden etter – de tok ut pensjon. Svarene viste at det er færre, om lag en fjerdedel, som faktisk har gått ned i stillingsprosent etter at de tok ut (Galaasen og Dahl 2013, tabell 6.1). Denne forskjellen kan bety at intensjonen om å jobbe mindre for enkelte foreløpig ikke har latt seg realisere, eller at de planlegger å jobbe mindre på litt lenger sikt. Uansett framstår arbeidsnedtrapping som en substansiell årsak til tidlig uttak av alderspensjon.

Lavt utdannede har i mye større grad enn høyt utdannede har tatt ut pensjon for å trappe ned (tabell 2, vedlegg). Det samme gjelder personer med lav til middels inntekt, sammenliknet med de øverste inntektsgruppene. En mulig forklaring kan være at personer med høy utdanning og/eller høy inntekt er mer motiverte til å opprettholde arbeidsinnsatsen lenger. Når det gjelder de høyt utdannede, har de typisk også kommet senere ut i arbeidslivet. Helse-

forskjeller kan også være med og bidra til de mønstrene vi her observerer.

Vi finner videre at ansatte i privat sektor noe oftere enn ansatte i offentlig sektor bruker uttak av alderspensjon som et ledd i arbeidsnedtrapping. Dette skyldes trolig at offentlig ansatte har mulighet til å bruke AFP som nedtrappingsordning. Ikke overraskende er det for øvrig de som faktisk har trappet ned etter at de tok ut, som i størst grad svarer at det å kunne jobbe mindre hadde betydning for uttaket. Denne gruppa skiller seg fra resten ved å ligge signifikant lavere på nesten alle andre begrunnelser. Dette er forståelig, da denne forklaringen skiller seg ganske klart fra de andre.

Egenandel på sykehjem og sikring av arv

En annen konkret begrunnelse for å ta ut alderspensjon tidlig, er ønsket om å oppnå lavere egenandel ved et eventuelt sykehjemsopphold. Egenandelen blir altså lavere når den årlige pensjonen er lavere. Dette vil imidlertid bare ha betydning for personer som har langtidsopphold på sykehjem, noe som i realiteten gjelder en ganske liten del av befolkningen (Lien 2012). Det er sånn sett litt overraskende at så mange som 40 prosent har tillagt dette resonnementet betydning.

Nedbetaling av gjeld er en annen høyst konkret begrunnelse, som har hatt betydning for om lag 40 prosent av de som har tatt ut. Vi finner her blant annet at personer som vurderer sin levealder som vesentlig kortere enn gjennomsnittet, i større grad har tatt ut for å nedbetale gjeld. Motsatt har personer som vurderer sin levealder som vesentlig lenger enn snitt, i mindre grad enn andre tatt ut for å nedbetale gjeld. Begge gruppene er imidlertid små. Nokså selvsagt finner vi også at personer som faktisk har gjeld, er de som har vært mest motivert av denne begrunnelsen, samt at personer som betaler formuesskatt i mindre grad har tatt ut med intensjoner om å nedbetale gjeld (tabell 2, vedlegg).

En annen mulig motivasjon for å ta ut alderspensjon tidlig, er tanken om å sikre arvingene ved en eventuell tidlig bortgang. Den nye fleksibiliteten i uttaksalder har åpnet for en problemstilling som før ikke

fantes, nemlig at valg av uttakstidspunkt kan få konsekvenser for hva man etterlater seg i arv. I et slikt perspektiv vil det for noen kunne fremstå som tryggest å ta ut pensjonen fortest mulig.

I vårt utvalg oppgir om lag 40 prosent at arvehensyn hadde betydning for at de tok ut alderspensjon (stor betydning for 13 prosent). Det er en viss variasjon på tvers av inntektsgrupper, men mønsteret er ikke entydig. Grovt sett kan vi si at de med høye inntekter i større grad er opptatt av arv enn de som har lave inntekter. Denne sammenhengen kan muligens forklares med at de med god økonomi er mer opptatt av problemstillinger knyttet til arv. Videre er personer som vurderer sin egen helse i alminnelighet som svært god, noe mindre opptatt av arv når de tar ut, sammenliknet med andre. Dette kan skyldes at de vurderer risikoen for en tidlig bortgang som liten, og derfor har mindre grunn til å bekymre seg for at etterkommerne skal «gå glipp av» arv.

Den begrunnelsen som har påvirket klart færrest til å ta ut er intensjonen om å gi bort penger. 20 prosent oppga at dette hadde betydning for uttak av pensjon – og bare tre prosent tilla det stor betydning. Vi kan med andre ord slå fast at det ikke primært er av

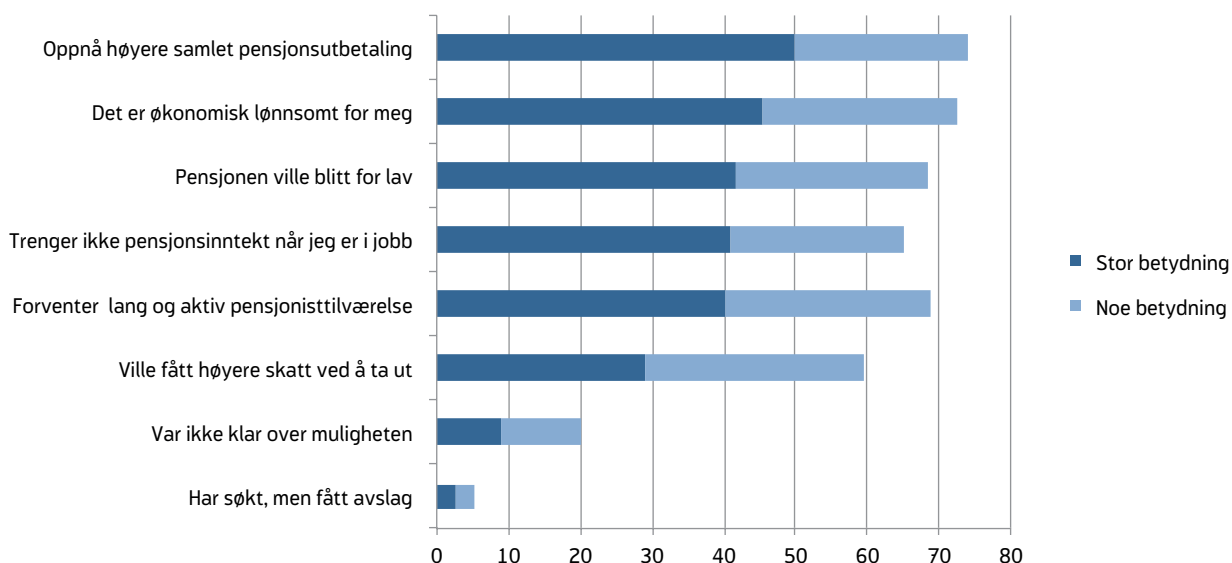
altruistiske grunner folk velger å ta ut alderspensjon ved siden av arbeidsinntekten. Det hadde vi for så vidt heller ikke forventet.

Langsiktighet blant de som utsetter uttaket

Vi har også spurt de som foreløpig ikke har tatt ut alderspensjon, om hvorfor de har valgt å vente. På samme måte som med de som har tatt ut pensjon, ble respondentene bedt om å ta stilling til et knippe begrunnelser og i hvilken grad disse hadde betydning for deres valg om å utsette uttaket. Resultatet er presentert i figur 2.

Til forskjell fra begrunnelsene for å ta ut alderspensjon, hvor variasjonen i svarene var relativt stor, fikk begrunnelsene for å vente med å ta ut påfallende jevn oppslutning blant våre respondenter. Med unntak av to alternativer, som skiller seg distinkt ut, ble alle begrunnelsene tillagt betydning av mellom 60 og 75 prosent. Det kan altså se ut til at grunnene for å utsette uttaket er mindre mangfoldige enn grunnene for å ta ut. Dette er for så vidt ikke ulogisk, all den tid et uttak av pensjon i prinsippet kan tenkes å realisere flere formål enn et «ikke-uttak» (som typisk

Figur 2. Begrunnelser for å utsette pensjonsuttaket, blant arbeidstakere i alderen 62–66 år, etter hvor stor betydning den enkelte begrunnelsen hadde for valget om vente med å ta ut pensjon. Prosent

Kilde: NAV

vil være begrunnet ut fra mer overordnede vurderinger). Det kan også tenkes at de som ikke har tatt ut i snitt har et mindre bevisst forhold til valget de har tatt, sammenliknet med de som har tatt ut. Det å ta ut pensjon er tross alt en mer aktiv handling enn det å vente med å gjøre det.

Den begrunnelsen flest oppga at hadde hatt betydning for at de har ventet med å ta ut pensjon, var ønsket om å oppnå høyere samlet pensjonsutbetaling over livet. Denne begrunnelsen kan sies å samsvare bra med tidligere beregninger som har vist at for flertallet vil det lønne seg økonomisk å utsette uttaket, dersom målet er å maksimere den samlede pensjonsinntekten (Indahl 2012 og Lien 2012). Vi finner for øvrig, ikke overraskende, at personer som forventer å leve lenge tillegger denne begrunnelsen klart større vekt enn personer som forventer å leve kortere enn gjennomsnittet (Galaasen og Dahl 2013, tabell 5.1).

Litt over 70 prosent av de som ikke har tatt ut begrunner dette med at det er økonomisk lønnsomt for dem å vente. Om man legger et livsløpsperspektiv på lønnsomhet til grunn, slik Lien (2012) og Indahl (2012) gjør, er disse respondentenes svar mer i tråd med hva de økonomiske beregningene skulle tilsi, enn svarene på den likelydende begrunnelsen for å ta ut. Det er igjen de som tror de vil leve lenger enn gjennomsnittet som i størst grad vektlegger denne begrunnelsen. Dette er for øvrig et gjennomgående trekk ved nesten alle begrunnelsene for å vente med å ta ut, noe som understreker den sterke sammenhengen mellom forventning om å leve lenge og insentiver for å utsette uttaket. Om lag en femte-

del av de som ikke har tatt ut pensjon, oppgir at de ikke visste om muligheten.

Vi spurte også de som ikke har tatt ut pensjon om når de tror de vil starte pensjonsuttaket. Blant de eldste respondentene er det mange som ser for seg å vente med uttaket til de er over 67 år (Galaasen og Dahl 2013, figur 6.1). Dette er litt overraskende når man sammenlikner med den observerte pensjoneringsatferden så langt, som viser at de fleste har tatt ut pensjon det året de fyller 67. I den grad disse svarene representerer en faktisk tendens, kan det tyde på at den nye fleksibiliteten i pensjonssystemet ikke bare brukes til å ta ut pensjonen så tidlig som mulig, men også gir rom for å skyve uttaket lenger fram i tid.

Referanser

Galaasen, Anders Mølster og Espen Steinung Dahl (2013). *Ja takk – begge deler? En spørreundersøkelse om arbeid og pensjon*. NAV-rapport nr. 4/2013. Oslo: Arbeids- og velferdsdirektoratet.

Indahl, Brynjar (2012). «Er det lønnsomt å ta ut pensjon tidlig?» *Samfunnsøkonomen*, 2/2012, 12–16.

Lien, Ole Christian (2012). «Når bør man ta ut alderspensjon?» *Arbeid og velferd*, 1/2012, 62–72.

NAV (2013). *Utviklingen i alderspensjon pr. 30. juni 2013*. Tilgjengelig fra: https://www.nav.no/Om+NAV/Tall+og+analyse/Pensjon/Alderspensjon/_attachment/354_501?_ts=1_407_790efd0&download=true. (Hentet: 15.09.2013)

Vedlegg

Tabell 2. Begrunnelser for tidlig uttak av alderspensjon, etter ulike bakgrunnskjennetegn. Prosent.

	Antall	Jeg ønsker å jobbe mindre	Jeg ønsker å disponere pengene selv	Det er økonomisk lønnsomt for meg	Jeg ønsker mer penger til forbruk de nærmeste årene	Jeg ønsker å sikre arvingene mine	Jeg ønsker å nyte godt av pensjonen mens jeg ennå har god helse	Jeg ønsker å spare pengene	Jeg ønsker å gi bort penger	Jeg ønsker å nedbetale gjeld	Jeg ønsker lavere egenandel til kommunen hvis jeg blir lagt inn på sykehjem	Jeg ønsker lavere skatt på pensjon
TOTAL	1986	43,5	82,1	73,1	52,7	39,8	87,5	69,5	20,0	39,3	40,2	53,7
Kjønn		--	*	**	--	-	--	--	--	-	--	--
Menn	1422	42,8	83,4	75,2	52,3	41,0	87,9	69,7	19,9	40,6	40,7	54,4
Kvinner	564	45,4	78,9	67,9	53,5	36,9	86,3	69,1	20,2	36,0	39,0	51,9
Utdanning		**	--	--	**	-	**	**	--	--	**	**
Ikke svart	84	56,0	83,5	70,2	59,5	45,9	89,3	77,6	16,7	29,4	49,4	65,5
Grunnskole	276	50,0	79,7	72,5	57,8	35,1	88,0	69,2	21,4	43,1	55,4	68,1
Videregående	872	48,1	83,8	74,2	55,6	37,8	89,4	71,0	18,6	38,7	44,5	59,1
Høyere utdanning opp til 4 år	496	38,7	81,5	74,1	48,3	43,4	87,9	69,1	21,8	38,4	31,7	44,4
Høyere utdanning over 4 år	239	25,1	79,8	71,1	43,5	43,5	79,5	65,3	21,3	43,1	21,8	33,1
<i>Vet ikke/vil ikke svare</i>	18	38,9	77,8	52,6	42,1	36,8	68,4	36,8	10,5	31,6	38,9	42,1
Sektor		*	--	--	--	--	--	--	*	--	*	**
Privat med AFP	779	45,7	82,7	73,0	51,7	37,5	87,8	70,7	19,8	37,4	40,9	55,9
Privat uten AFP	698	44,4	80,4	74,9	52,9	41,2	88,1	67,3	17,5	39,5	42,8	56,5
Offentlig	509	38,9	82,8	70,9	53,6	41,5	86,1	70,7	23,6	42,2	35,6	46,4
Inntekt 2010		**	--	--	--	**	--	*	--	--	--	**
Første kvintil	379	48,8	81,3	72,0	51,2	39,3	86,8	62,5	19,2	36,1	39,3	55,9
Andre kvintil	417	47,2	78,4	69,7	54,2	32,7	86,8	71,2	17,0	35,1	41,0	57,8
Tredje kvintil	411	47,9	81,5	73,4	55,1	39,9	88,3	70,2	20,5	41,2	42,0	55,0
Fjerde kvintil	418	37,3	85,6	75,8	54,2	46,3	88,0	73,4	22,8	42,7	40,0	54,2
Femte kvintil	358	35,5	84,6	75,4	47,9	41,5	87,4	70,3	20,4	42,0	39,5	44,5
Levealder		**	--	--	*	--	--	--	--	*	--	--
Ikke svart	203	48,3	77,3	67,0	52,2	35,5	82,3	69,0	16,7	31,0	38,4	51,7
Vesentlig kortere	47	53,2	85,4	72,9	46,8	37,5	89,6	74,5	21,3	55,3	55,3	62,5
Noe kortere	331	41,7	83,4	70,5	56,5	40,4	90,3	69,2	22,1	41,4	39,3	53,2
Omtrent like lenge	898	46,8	82,4	73,8	53,7	39,8	88,5	69,5	19,4	40,0	41,5	56,2
Noe lenger	352	36,6	82,6	75,9	52,3	40,9	86,4	71,3	22,2	40,1	39,2	50,6
Vesentlig lenger	103	35,9	79,4	75,5	36,9	39,2	81,6	68,6	15,7	33,0	33,3	45,1
<i>Vet ikke/vil ikke svare</i>	52	34,6	88,2	80,8	51,9	50,0	86,5	64,7	21,2	40,4	40,4	50,0

Tabell 2 fortsetter på neste side

Tabell 2, fortsettelse

	Antall	Jeg ønsker å jobbe mindre	Jeg ønsker å disponere pengene selv	Det er økonomisk lønnsomt for meg	Jeg ønsker mer penger til forbruk de nærmeste årene	Jeg ønsker å sikre arvingene mine	Jeg ønsker å nyte godt av pensjonen mens jeg ennå har god helse	Jeg ønsker å spare pengene	Jeg ønsker å gj bort penger	Jeg ønsker å nedbetale gjeld	Jeg ønsker lavere egenandel til kommunen hvis jeg blir lagt inn på sykehjem	Jeg ønsker lavere skatt på pensjon
Egenvurdert helse		**	--	--	--	**	--	--	--	--	--	--
Ikke svart	16	56,3	81,3	66,7	62,5	25,0	75,0	50,0	6,7	34,9	31,3	43,8
Svært god	332	35,8	79,2	71,4	50,0	34,3	83,5	70,5	20,1	38,9	35,8	48,6
God	1035	43,3	83,8	73,2	53,5	41,1	89,0	79,9	20,8	38,2	39,7	52,2
Middels	528	46,4	80,9	74,2	51,7	43,0	86,9	67,6	18,8	44,1	42,6	58,6
Dårlig	42	66,7	76,2	71,4	56,1	17,1	90,5	61,9	19,5	51,2	48,8	57,1
Svært dårlig	6	50,0	83,3	66,7	50,0	40,0	83,3	80,0	16,7	66,7	33,3	80,0
Vil ikke svare	28	39,3	85,7	82,1	60,7	40,7	89,3	64,3	17,9	35,7	57,1	71,4
Gjeld		**	--	**	--	--	--	*	**	**	--	--
Ikke svart	86	54,7	79,1	62,8	47,7	36,0	83,7	59,3	8,1	34,9	45,3	58,1
Ingen	517	48,5	80,7	68,3	48,2	38,9	87,2	68,0	24,8	4,6	40,7	52,4
0-200 000	262	47,7	82,8	72,9	56,9	44,7	89,3	77,5	18,7	36,3	42,0	56,5
200 000 - 600 000	490	41,0	81,1	72,5	52,5	39,3	86,9	68,6	21,4	50,1	41,8	53,7
Over 600 000	618	38,3	84,1	79,1	55,3	39,8	88,2	70,1	17,5	61,9	36,9	52,8
Vet ikke/vil ikke svare	13	18,2	91,7	83,3	51,5	27,3	75,0	50,0	0,0	33,3	63,6	72,7
Formuesskatt		--	--	**	*	--	--	--	--	**	--	--
Ikke svart	30	46,7	76,7	66,7	60,0	33,3	89,7	63,3	10,3	31,0	37,9	46,7
Ja	974	43,5	81,5	70,2	49,0	42,4	87,5	71,4	21,8	27,7	40,2	52,0
Nei	814	41,5	83,2	77,6	56,1	37,6	87,6	67,2	17,8	53,6	39,5	54,7
Vet ikke/usikker	168	51,8	81,5	69,6	56,0	37,3	86,4	71,4	21,4	39,1	44,4	59,5
Reduserte du arbeidstiden etter uttak?		**	**	**	**	**	**	**	--	**	--	--
Ikke svart	88	61,4	54,5	40,2	35,6	17,0	77,3	34,1	11,5	28,7	39,1	48,9
Nei	1395	25,8	85,5	76,3	53,8	44,6	87,0	75,5	20,1	42,4	39,5	52,4
Ja	419	92,4	75,9	68,7	53,9	28,6	90,2	56,3	20,0	32,9	41,3	57,1
Nei, men har gjort det senere	84	75,0	85,7	78,8	45,2	41,2	92,9	75,3	26,2	30,6	48,2	62,4
Planer om å redusere arbeidstiden?		**	**	**	--	--	**	**	--	--	--	--
Ikke svart	28	42,9	57,1	41,4	35,7	34,5	72,4	41,4	7,1	17,9	44,8	44,8
Nei	1200	33,3	83,1	74,0	53,0	40,4	87,0	71,2	20,1	40,5	40,6	52,3
Ja, jobbe mindre	447	67,8	82,1	73,9	54,0	37,6	90,6	69,2	19,4	39,1	37,5	56,7
Ja, jobbe mer	14	57,1	85,7	78,6	42,9	42,9	71,4	57,1	28,6	42,9	14,3	42,9
Usikker	295	47,8	80,3	71,5	51,2	41,4	86,4	66,9	21,4	36,3	43,6	55,9

** = sign. < 0.01 * = sign. < 0.05 -- = sign. > 0.05

Kilde: NAV